

М. Моклиця

**РОЗМАЇТТЯ СВІТУ КУЛЬТУРИ
У СПАДЩИНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кочерга С. Культурософія Лесі України. Семіотичний аналіз текстів : монографія / Світлана Кочерга. – Луцьк : Твердиня, 2010. – 656 с.

Кочерга С. О. Інтелектуальна парадигма культурософії Лесі України: навч. посібн. для студ. вищих навч. закл. / С. О. Кочерга. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2010. – 174 с.

Світлана Кочерга – відома дослідниця творчості Лесі Українки, яка мешкає в Ялті, працює у Кримському гуманітарному педуніверситеті, завідує кафедрою української філології, тривалий час очолювала музей Лесі Українки в Ялті. Протягом 2008–2010 рр. була докторанткою Волинського національного університету, успішно завершила роботу над докторською дисертацією. Її напрацювання цього періоду – монографія і посібник, три десятки статей, переважно у фахових виданнях. Найважливіша праця – монографія, присвячена семіотичному аналізу культурософії Лесі Українки.

Монографія складається з шести розділів: «Мова мистецьких знаків у тексті культури (“У пущі”», «Антична модель культури, код суспільності (“Бояриня”, “Оргія”), «Від язичництва до християнства: код віри (“Руфін і Прісцилла”, “Лісова пісня”», «Середньовічна модель культури, аристократичний код (“Камінний господар”, “Осіньна казка”», «Культура чоловіча, культура жіноча: гендерний код (“Кассандра”», «Переплетіння кодів (“Адвокат Мартіан”». Уже самі назви дають уявлення про струнку, ретельно вироблену будову цієї праці, про концептуальний підхід до вивчення культурософської концепції Лесі Українки. В її основу покладено поняття культурного коду. «Його ще можна назвати кодом людського знання, суспільних уявлень, громадських думок – тобто всього феномену культури,

що транслюється художніми текстами, освітою і, в ширшому значенні, всіма видами суспільних зв'язків. Будь-який культурний текст насправді сплетений з безлічі культурних кодів, існування яких у тексті органічне і не завжди усвідомлене автором» (С. 7).

Поняття культурного коду, незважаючи на поширеність терміна у працях сучасних семіотиків і культурологів, є складним і недостатньо означеним у науці. Практично кожен дослідник, який послуговується цим терміном, вносить свої корективи у його розуміння і вживання. Спираючись на праці семіотиків і враховуючи важливі напрацювання з цього питання, С. Кочерга рухається в обраному напрямку, виробляє своє поняття коду для використання його при вивченні культурософії конкретного автора. В осмисленні культурософії Лесі Українки поняття коду стає ключовим, це структурний елемент чіткої світоглядно-естетичної системи, метатекст культури, який можна прочитувати внаслідок дешифрування системи кодів.

Виділяючи мистецький код у творчості Лесі Українки, С. Кочерга підкреслює роль мистецьких образів у її творах, оскільки вони «відіграють вельми важливу роль як семіотичні знаки, що містять глибокі культурософські проєкції і проявляються на різних рівнях творів: композиційному, сюжетному, ідейно-образному тощо» (С. 35). Аналізуючи драму «У пущі» як характерний прояв мистецького коду, авторка виділяє низку субкодів (підсистем): елітарно-класичний, пошуково-експериментальний, ідеологізований, масовий, показує їх переплетення і взаємодію. Мистецький код пронизує всю творчість Лесі Українки, актуалізуючись у численних образах-знаках. Він стає свого роду ферментом для скріплення її культурософської системи.

Проводячи паралель між драмами «Орґія» і «Бояриня», С. Кочерга відчитує суспільний код, або ж античну модель культури, яку Леся Українка і відчувала, і осмислювала протягом усього життя. Проводячи лінію від часів поневолення Греції до України вісімнадцятого століття, Леся Українка створює хронотопне коло, яке виявляє не лише цілісність культури, а й її підпорядкування глибинним законам розвитку. «Хронотоп текстів

Лесі Українки засвідчує схильність авторки до вибору пограниччя семіотичного простору двох і більше структур. Пограниччя – це завжди білінгвальний механізм, за допомогою якого семіосфера здійснює контакти з іносеміотичним простором. [...] Погранична ситуація протистояння двох типів суспільного життя, ментальності та мистецьких здобутків загалом сприяє поступу культури та її видозміні, але водночас стає нелегким іспитом для життєздатності подоланої національної спільноти» (С. 186). Осмислення процесу розчинення грецької, більш потужної, самодостатньої, старшої за віком культури у «варварській» римській дозволяє Лесі Українці збагнути реалії життя власної нації. Антична модель культури має два складники, дві сторони медалі, які притягуються і відштовхуються водночас, творячи складний культурний процес.

Розгортання наступного важливого в семіосфері Лесі Українки коду, коду віри, відбувається на прикладі драм «Руфін і Прісцилла» та «Лісова пісня». Дослідниця актуалізує багато питань у вивченні цих текстів. Код віри охоплює європейську цивілізацію в її християнсько-язичницькій основі. Бачення Лесі Українки глобальне і водночас глибоко індивідуальне, персоналізоване. Протягуючи ниточку від раннього християнства, яке відстоювало себе у протистоянні з римським язичництвом, до українського міфосвіту, письменниця моделює образ європейської цивілізації у вимірах духовного пошуку, органічно вписує у глобальний світ український фрагмент. Цікавим і переконливим у прочитанні згаданих драм є виявлення гностичного підтексту.

Аристократичний код і, відповідно, середньовічна модель культури розглядається на матеріалі драм «Камінний господар» й «Осіння казка». Ця модель культури суголосна духовним пошукам письменниці, аристократичний кодекс честі – незаперечна цінність. Але аристократичний код, як і всі інші, виявляє внутрішню бінарність, виявляє свою темну сторону, псевдоаристократичну. В драмах «Камінний господар» й «Осіння казка» С. Кочерга виявляє чимало гностичних джерел, слідів впливу раннього християнства. Також дослідниця відстоює думку щодо необхідності прочитання драм Лесі Українки в масонському

ключі, вважаючи масонське вчення продовженням ранньохристиянського гностицизму, філософією, важливою для літературознавчого дослідження, оскільки «це насамперед унікальна система аристократичної моралі, завуальована алегорією та символами» (С. 383). Це дозволяє авторці інакше подивитися на символіку каменя і гори у творчості Лесі Українки, відчитати чимало знаків масонської етики й естетики. «Аристократичний код у “Камінному господарі” оприявнюється через масонські герменевтичні показники, тобто знаки текстової самосвідомості, що проявляються за умови взаємодії коду і семантичного поля» (С. 402). «Герої “Камінного господаря” не стверджують потенціал масонства, а лише проходять випробування його ідеями, які виявились непосильними для їх особистісного масштабу, а тому спровокованими й сфальшованими» (С. 403).

Можливо, ці думки дослідниці декому видадуться надто контроверсійними, але треба віддати їм належне: ніщо в цій книзі не «притягується за вуха», все ґрунтується на чіткій логіці, глибокому й уважному читанні текстів, на величезній ерудиції. Виявлення аристократичного коду як парадигмального елемента середньовічної культурної моделі дозволяє дослідниці вийти на важливий вимір культурософії Лесі Українки. При всіх демократичних вболіваннях, відсутності будь-якої пихи і пози Леся Українка несе в собі аристократизм крові й духу, сповідує його мораль. Водночас вона не доводить цю систему цінностей до абсолюту. Стереоскопічне бачення дозволяє їй виявляти приховані небезпеки будь-якої абсолютизації.

Ще один важливий код, так само цементуючий й актуальний для будь-якого твору Лесі Українки, як і мистецький, С. Кочерга розглядає на матеріалі драми «Кассандра»: це гендерний код. Вона справедливо висновує думку про гендерні стереотипи української суспільної свідомості щодо обмежених можливостей жінки-автора, ще не подоланих у працях про творчість Лесі Українки. Нехтування гендерним кодом прочитання її творів призводить до поверховості й численних перекручень. Не будучи феміністкою в сенсі інтегрованості у певний суспільний рух, Леся Українка послідовно вносить в українську культуру жіноче

бачення кожного фрагмента світу, відтінюючи його традиційним патріархальним сприйняттям, завжди точно і тонко схопленим. «Сфокусувавши основну увагу на трагедії Трої, Леся Українка переглядає міф про європоцентризм як панівну культурософську і світоглядну установку, піддає різкій критиці милітаризм, розвінчує канони патріархального суспільства. Через систему чоловічих та жіночих персонажів драми, що так чи інакше віддзеркалюють архетипи олімпійських богів та героїв, письменниця, передусім з позицій своєї головної героїні, переконливо показує асиметрію чоловічого та жіночого в суспільних стереотипах» (С. 522).

Простеживши роль п'яти основоположних для культурософської концепції Лесі Українки культурних кодів, С. Кочерга завершує дослідження розділом, присвяченим глибокому семіотичному аналізу драми «Адвокат Мартіан». На її прикладі вона показує гру, переплетіння, взаємодію кодів, які на поверхні кожного тексту утворюють мерехтіння знаків. Виділяючи такі знаки, як колонада, сходи, пісок, агави, камінні лавки, круглий ставок, брама, морський овид у квартирці, сонячний дзигар, клепсидра, дослідниця показує моделювання статичного, замкненого світу. Знакова комбінаторика розглядається також на матеріалі флористичних символів драми. Багатоплощинність тексту виявляється щоразу інакше. Важливим моментом є аналіз мотивів драми крізь призму семіозису. Розглядаючи мотив суду та вини, християнський мотив, мотив дому та бездомів'я, краси, мотив трансляції культури, самототожності, які об'єднані проблемою вибору волі / полону, С. Кочерга доходить переконливого висновку: «Всеохопність проблематики і багатство інформаційних каналів письменниці не можуть бути детерміновані одним голосом, одним смислом – у її висловленні присутня полікодовість, багатоголосся, і жодному з окремих голосів-компонентів цього складного феномена не віддається однозначна, а тим більше дидактична перевага» (С. 609).

Важливим у загальному доробку Світлани Кочерги є також навчальний посібник, який виявляє інтелектуальну парадигму культурософії Лесі Українки. Це переконливе розгортання тези про те, що Леся Українки – людина культури. Культуроцентрич-

ність її мислення, її освіченості, діяльності й комунікації показується на численних прикладах. У посібнику вперше окреслено роль багатьох діячів європейської культури, які вплинули на тезаурус Лесі Українки, але через ідеологічні упередження не ставали об'єктом наукових зацікавлень. Детально аналізується науково-критичний доробок письменниці, її епістолярій. Посібник скеровано на студентську аудиторію, супроводжується завданнями і рекомендаційними списками. Незважаючи на жанр, книга має науковий характер, спирається на авторську концепцію культурософії і є органічним продовженням монографії.

Книги С. Кочерги – важливий етап у дослідженні творчості Лесі Українки. Хочеться сподіватися, що у них щасливе майбутнє, що вони розшукають численних читачів, адже книги ці варті уважного прочитання і засвоєння.